

Сергій Вікторович ЛУК'ЯНЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Суми)

КРИМІНОЛОГ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ – СПЕЦІАЛІСТ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті запропоновано новий підхід та окремі нетрадиційні рішення для вивчення структури, динаміки злочинності як в окремо взятому регіоні, так і в цілому в Україні, визначення сучасної стратегії з протидії та запобіганню злочинності, розробки відповідних заходів на підставі вивчення як особи злочинців, так і потерпілих, нові підходи з встановлення особи злочинців та розкриття кримінальних правопорушень. Висловлено декілька критичних суджень щодо нинішньої взаємодії правоохоронних органів України. Наводиться низка аргументів на користь більш ефективної діяльності між ними. Окреслено основні обов'язки спеціалістів-кримінологів поліції та основні методи й способи їхньої діяльності, що мають за мету вивчення сучасного стану злочинності, проведення кримінологічних досліджень, прогнозування майбутнього стану злочинності й окремих її видів, планування заходів із запобігання та протидії злочинності, безпосередня участь у розслідуванні кримінальних правопорушень і встановленні особи злочинців.

Ключові слова: кримінолог, злочинність, особа кримінального правопорушника, особа потерпілого, кримінологічне дослідження, взаємодія, стратегія із запобігання та протидії злочинності.

Постановка проблеми. Запобігання та протидія злочинності не будуть ефективними, якщо не прогнозувати розвиток цього негативного явища в майбутньому. Розроблені прогнози про майбутній стан злочинності, в тому чи іншому регіоні країни, є необхідною передумовою для прийняття відповідних заходів, насамперед управлінських рішень, планування й корегування заходів запобігання злочинам, координації діяльності правоохоронних органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю,

розв'язання питань їх матеріально-технічного, фінансового, організаційно-кадрового, інформаційно-аналітичного та іншого ресурсного забезпечення. Ці питання вирішуються за допомогою кримінологічного аналізу з подальшим проведенням кримінологічного прогнозування та кримінологічного планування, що проводять кримінологи за результатами проведених досліджень. Але до сьогодні в правоохоронних органах відсутні відповідні фахівці, які б займалися цією проблематикою. Підрозділи кримінальної поліції, поліції превентивної діяльності, досудового слідства, установ виконання покарань окремо один від одного планують заходи щодо запобігання та протидії злочинності й встановлення осіб, які скоюють кримінальні правопорушення, що не може призвести до позитивних зрушень в питаннях державної політики з протидії злочинності.

Проблеми кримінологічних функцій органів поліції досліджувались О. М. Бандуркою, В. В. Голіною, О. М. Джужею, А. Ф. Зелінським, І. В. Кріцаком, О. М. Литвиновим, Ю. В. Орловим, А. Є. Фоменком та іншими науковцями. Проте в сучасних умовах належить переосмислити роль кримінолога у діяльності практичних підрозділів поліції.

Мета статті – визначити роль і функції кримінолога правоохоронних органів як спеціаліста з питань запобігання та протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Кримінологія, окрім злочинності та її сутності і форм прояву, також вивчає детермінанти(причини й умови), що полегшують для злочинців настання суспільно-небезпечного наслідку - кримінального правопорушення, а також особу кримінального правопорушника та жертву кримінального правопорушення.

Без набуття й розуміння кримінологічних знань та їх застосування, як в теперішній час, так і в майбутньому, не можуть обійтися працівники всіх правоохоронних органів, особливо підрозділів Національної поліції України й установ виконання покарання, адже фахівці-кримінологи, перебуваючи на передньому краї боротьби зі злочинністю, як і співробітники правоохоронних органів, повинні вивчати, аналізувати й узагальнювати інформацію про рівень, структуру, динаміку, тенденції розвитку злочинності як антисуспільного явища, проводити відповідні кримінологічні дослідження віктимізації і віктимної поведінки жертв кримінального правопорушення. І в підсумку – це повинно відобразитися в плануванні заходів з протидії злочинності в окремій місцевості(регіону) і, що також важливо, розкритті окремих кримінальних правопорушень¹.

Виявляючи й вивчаючи умови (наприклад, порушення або недосконалість заходів з охорони майна, легка доступність до нього, недосконалість діяльності правоохоронних органів, що дає можливість кримінальному правопорушнику бути впевненим щодо уникнення його викриття тощо), що сприяють злочинності, можна розробити й втілити

¹ Кримінологія : Загальна частина : навчальний посібник / А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : ХНУВС, 2011. С. 28.

заходи по їх усуненню, тим самим запобігти вчиненню кримінальних правопорушень.

Вивчаючи особу кримінального правопорушника, можна зрозуміти його дії під час вчинення кримінального правопорушення та розробити початковий алгоритм поліцейських заходів при вчиненні неочевидних кримінальних правопорушень. Також, вивчаючи особу кримінального правопорушника, можна з'ясувати, які потрібні заходи по його ресоціалізації та запобіганню скоєння ним кримінальних правопорушень у майбутньому¹. На сьогодні досить мало осіб, учених-кримінологів, які хоча б один раз побували в місцях позбавлення волі та комплексно займались би вивченням кримінологічного портрету особистості кримінального правопорушника, того, який відбуває покарання зараз, а також усіх тих, хто звільнився із місць позбавлення волі після відбуття покарання. На кожному з цих етапів відбувається трансформація особистості, та можна почерпнути безцінний матеріал для здійснення наукових досліджень. Звідси важливим є визначення потенційного злочинного шляху із дитячих років та подальші рівні соціалізації/ресоціалізації чи знову рецидивного злочинного майбутнього².

Вивчаючи особу потерпілого, можна встановити, які його дії призвели до вчинення щодо нього кримінального правопорушення й у подальшому встановити особу кримінального правопорушника, а також розробити запобіжні заходи, спрямовані на недопущення можливого перетворення осіб на жертв кримінального правопорушення. Вивчення особи й поведінки потерпілих, по-перше, має на меті пояснити в який час почався процес віктимізації та вплив віктимності на механізм конкретного кримінального правопорушення й, по-друге, запропонувати ефективні та диференційовані заходи щодо віктимологічної профілактики. Останні дозволяють вести боротьбу зі злочинністю одночасно двома способами, а саме: шляхом зменшення кримінальних правопорушень і шляхом зменшення кількості осіб, які внаслідок індивідуальних особливостей (стать, вік, професія, стан здоров'я, стан заможності тощо) можуть стати жертвами кримінальних правопорушень³.

Кожне кримінальне правопорушення по суті є унікальним. Немає двох однакових кримінальних правопорушень, де буде той самий злочинець і та сама жертва. Кримінальні правопорушення можуть бути схожі. Науковці-кримінологи ЗВО (які територіально до них прив'язані як до місця роботи) не можуть проводити кримінологічні дослідження в кримінальних провадженнях на рівні окремих ГУНП і територіальних органів Національної поліції. По-перше, у нього немає можливості відслідковувати криміногенну обстановку в інших регіонах, по-друге, віддаленість від

¹ Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодед та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Х. : Право, 2014. С. 43.

² Кримінологія : Навчально-методичний посібник / В. М. Дрьомін, Ж. В. Мандриченко, Т. В. Мельничук та ін. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 56.

³ Кримінологія : навч. посіб. / О. С. Стеблинська та ін. К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. С. 39.

підрозділу поліції, де розслідується кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого потребують дослідження.

У вивчених кримінальних провадженнях, де кримінальні правопорушники встановлені й затримані, по яких проведені відповідні дослідження, виявлена, описана мотивація кримінального правопорушника(ів) і віктимологічних факторів можливо створювати профіль кримінального правопорушника, який варто використовувати (застосовувати) у майбутньому при вчиненні схожих кримінальних правопорушень. Для науковців ЗВО вчасно виконувати такі дослідження, відслідковувати ситуацію з розкриття особливо тяжких злочинів (таких, як вбивства) неможливо. Це може відбуватися лише при запрошенні підрозділом поліції науковців для вивчення ситуації, проведення ними відповідних досліджень та надання консультацій. Але на це може піти багато часу, а кримінальні правопорушення можуть вчинятися у різних регіонах й надалі.

Плани протидії окремим видам кримінальних правопорушень реально складаються лише в окремих підрозділах поліції. Поглиблений аналіз криміногенної ситуації не робиться, не готуються й не направляються до органів місцевого самоврядування та державних органів відповідні пропозиції та вимоги щодо протидії правопорушенням, усуненню факторів, що зумовлюють злочинність (наприклад, розповсюдження вуличного освітлення, встановлення камер відеоспостереження, усунення умов, що призводять до порушень Правил дорожнього руху, збільшення й розвиток спортивних секцій тощо).

На жаль, та інформація, що повинна надходити до ГУНП від органів й установ Державної кримінально-виконавчої служби згідно з наказом МЮУ, МСПУ, МОЗУ, МВСУ від 03.04.2018 року №974/5/467/609/280 щодо осіб, які звільняються з установ виконання покарань (оцінка ступеню виправлення-ресоціалізації, ставлення до вчиненого кримінального правопорушення(ів), намірів продовження злочинної діяльності в майбутньому) у більшості – необ'єктивна або взагалі не надходить. Це тому, що ДКВС перебуває у складі Міністерства юстиції, з МВС та Національною поліцією функціонально взаємодіє не надто щільно. Завдання однакові, але контроль за їх виконанням різний.

Кримінолог – це спеціаліст з проведення досліджень щодо причин, умов (детермінантів) та наслідків кримінальних правопорушень, вивчає особистості кримінальних правопорушників і їх жертв, планує профілактичні заходи щодо протидії злочинності, надає консультації з кримінологічних питань при розслідуванні кримінальних проваджень. При тому спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування цих знань і може надавати консультації під час проведення процесуальних дій з питань, що потребують відповідних знань і навичок.

Кримінолог поліції має бути поліцейським або працівником цивільного персоналу Національної поліції України, що має відповідну

юридичну освіту (право, правоохоронна діяльність), відповідний допуск до державної таємниці та виконує функціональні обов'язки за посадою. Пропонуємо визначити за спеціалістом-кримінологом такі функціональні обов'язки:

1. Збір та аналіз статистичної інформації про злочинність.
2. Вивчає тенденції розвитку різних видів кримінальних правопорушень протягом певного періоду часу на основі статистики й реєстру засуджених.
3. Вивчає соціальні, економічні та політичні складові злочинності.
4. Розробляє стратегії протидії (зменшення) злочинності.
5. Планування профілактичних заходів щодо запобігання злочинності на основі аналізу кримінологічних досліджень.
6. Вносить пропозиції щодо заходів протидії конкретним видам кримінальних правопорушень у визначених регіонах (селах, районах, містах тощо).
7. Бере участь у розробці перспективних планів заходів з протидії злочинності.
8. Бере участь у процесуальних діях на фізичних місцях кримінальних правопорушень як консультанта для вивчення кожного аспекту кримінального правопорушення.
9. Бере участь як консультант під час допитів потерпілих для з'ясування їх віктимної поведінки та інших обставин з метою встановлення кримінального правопорушника(ів). Проводить співбесіди.
10. Співпрацює зі слідчими, криміналістами й офіцерами кримінальної поліції з питань визначення «профілю кримінального правопорушника» (профайлінгу).
11. Вивчає особистісні дані встановлених кримінальних правопорушників, їхню поведінку, з'ясовує причини й умови (детермінанти), що призвели до вчинення кримінального правопорушення(ів), прогнозує поведінкову модель дій особи в майбутньому (вірогідність вчинення наступних кримінальних правопорушень).
12. Опитує (бере участь в опитуванні) кримінальних правопорушників для вивчення їх мотивації, особистості, можливих намірів і дій надалі.
13. Відвідує (за згодою адміністрації) установи Державної кримінально-виконавчої служби України для організації міжвідомчої взаємодії з кримінологічних питань.
14. Проводить опитування (анкетування) і вивчає поведінку осіб, які відбувають покарання, з метою розуміння перспективи ресоціалізації засудженого з наступним інформуванням відповідного ГУНП.
15. Підготовка кримінологічних аналітичних звітів та висновків для потреб різних установ: поліції, судів, установ виконання покарання, закладів освіти тощо.

Кожен кримінолог, на нашу думку, повинен виконувати такі

функціональні обов'язки, результатами своїх досліджень – ділитися з колегами. Це забезпечить узагальнення отриманих результатів і досвіду, своєчасний обмін корисною інформацією про осіб, які звільняються з місць позбавлення волі та інших установ ДКВС, і спостереження за поведінкою осіб на волі в майбутньому. Тому вважаємо доцільним мати спеціаліста-кримінолога в кожному ГУНП із загальним їх підпорядкуванням центральному органу управління Національної поліції України для координації спільних дій.

В цьому контексті імпонують пропозиції знаного науковця Харківського національного університету внутрішніх справ І. В. Кріцака, а саме: ініціативи зі створення кримінологічних науково-дослідних центрів з вивчення проблем злочинності на регіональних рівнях Головних управлінь Національної поліції України і т. д.¹ Сподіваємося, що зусилля науковців-кримінологів не будуть марними й в підрозділах Національної поліції України та установах Державної кримінально-виконавчої служби України будуть впроваджені посади кримінологів.

Висновки. Кримінологічне пізнання представленої наукової проблеми дає підстави для формулювання таких суджень:

1. Впровадження відповідної посади спеціаліста-кримінолога в територіальних підрозділах поліції дозволяє визначити конкретну посадову особу, що володіє відповідними кримінологічними знаннями й навичками кримінологічних досліджень та прогнозування й планування для:

1.1. Постійного спостереження за станом, рівнем і динамікою загальної злочинності в цілому та окремими її видами на визначеній території для своєчасного інформування керівництва з метою реагування на зміни й розробки заходів щодо запобігання та протидії.

1.2. Налагодження відповідної дієвої взаємодії з установами виконання покарань і органів пробації ДКВС з питань вивчення особи злочинців, що скоїли кримінальні правопорушення й відбувають покарання, та встановлення їх намірів (щодо злочинної діяльності в майбутньому) після звільнення з місць позбавлення волі, а також дослідження методів і способів процесів їх дій при скоєнні попередніх кримінальних правопорушень, за які вони відбувають покарання, для використання цих досліджень і досвіду при розслідуванні кримінальних правопорушень, що будуть скоєні в майбутньому.

1.3. Учасності як консультанта в досудових розслідуваннях та встановлення осіб кримінальних правопорушників.

1.4. Вивчення віктимної поведінки жертв окремих видів кримінальних правопорушень та розробки в подальшому заходів щодо запобігання

¹ Кріцак І. Формування кримінологічних інноваційних науково-дослідних центрів/лабораторій у практичних підрозділах Національної поліції України // Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / [Редкол.: Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 280. URL: https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk_kruglyj-stil_26.09.2023.pdf.

злочинним проявам, що носять системний характер, а також імовірності встановлення особи кримінального правопорушника.

1.5. Підготовки відповідної інформації про стан злочинності або скоєння окремих видів кримінальних правопорушень для інших правоохоронних органів та органів місцевої влади для розробки й впровадження заходів щодо запобігання злочинності.

2. Впровадження відповідної посади спеціаліста-кримінолога в територіальних підрозділах поліції дозволить відійти від практики минулого, а саме: коли один співробітник поліції об'єднує декілька напрямів службової діяльності, що створює велике на нього навантаження та відволікання від здійснення важливих і вчасних заходів з протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологія : Загальна частина : навчальний посібник / А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, А. М. Давиденко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : ХНУВС, 2011. 278 с.

2. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Х. : Право, 2014. 288 с.

3. Кримінологія : Навчально-методичний посібник / [В.М. Дрьомін, Ж.В. Мандриченко, Т.В. Мельничук та ін.] Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015.

4. Кримінологія : навч. посіб. / О. С. Стеблинська та ін. К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. 126 с.

5. Кріцак І. Формування кримінологічних інноваційних науково-дослідних центрів/лабораторій у практичних підрозділах Національної поліції України // Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / [Редкол.: Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 274–282. URL: https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk_kruglyj-stil_26.09.2023.pdf.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2024

Serhiy V. LUKYANENKO,

PhD in Law

(Sumy branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine.

CRIMINOLOGIST OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES – A SPECIALIST IN CRIME PREVENTION AND COUNTERMEASURES

The article proposes a new approach and some non-traditional solutions for

studying the structure and dynamics of crime both in a particular region and in Ukraine as a whole, defining a modern strategy for combating and preventing crime, developing appropriate measures based on the study of the identity of both criminals and victims, new approaches to identifying criminals and solving crimes. Several critical judgments were expressed regarding the existing interaction of law enforcement agencies of Ukraine. A number of arguments are given in favor of greater efficiency in the activities between them. The main duties of police criminologists and the main methods and methods of their activities are outlined, which aim to study the current state of crime, conduct criminological research, forecast the future state of crime and its specific types, plan measures to prevent and combat crime, direct participation in investigation of crimes and identification of criminals.

Key words: *criminologist, crime, identity of the criminal, identity of the victim, criminological research, interaction, strategy for prevention and counteraction of crime.*